

Лейб-гвардії Гродненський гусарський полк (1824–1830)

у збірці батального живопису
Львівського історичного музею

Михайло Слободянюк

2005 року в Санкт-Петербурзькому видавництві «Славія» вийшло прегарно оформлене парадне видання «Российская императорская гвардия»¹. Цей «літературно-історичний пам'ятник Російській імператорській гвардії»² було підготовано на урядовому рівні в межах програми «Російський стиль». Серед керівників проекту — члени редакційної ради програми: директор Державного Ермітажу академік М. Піотровський та його заступник, Державний герольд-мейстер Російської Федерації Г. Вілінбахов. Авторами книги стали чи не всі найвідоміші знавці історії російської вітчизняної гвардії, уніформи та нагород. Видання багато ілюстровано полотнами баталій за участі гвардійців, портретами генералів й офіцерів, зображеннями зразків уніформи, спорядження та зброї різних часів, які зберігаються в російських музеях.

Проте знайомство з книгою виявило одну її суттєву ваду — в ній досить поверхово і практично без ілюстративного матеріалу висвітлено історію так званої Варшавської гвардії періоду Польського Королівства (1815–1830), яке в російській історіографії називалося Царством Польським. Головна причина цього, ймовірно, полягає в тому, що в колекціях російських музеїв обмаль матеріалів, що стосуються цієї гвардії, а інформацією про відповідні зібрання інших музеїв Європи автори володіли недостатньо.

Одна з найкращих збірок творів батального живопису про історію Варшавської гвардії вказаного періоду належить Львівському історичному музеєві. Ще 1924 року він придбав 92 картини Ігнація Юзефата Лукашевича (1789–1850) — придворного живописця головнокомандувача об'єднаної польсько-

російської армії та фактичного намісника імператора в Польщі цісаревича Костянтина Павловича. На жаль, збірка ця поки що недостатньо вивчена й маловідома як в Україні, так і за її межами. З полотен, які перебувають у запасниках музею, більшість (64) присвячено саме Варшавській російській імператорській гвардії періоду 1819–1830 років. Художник змалював різні чини лейб-гвардії Литовського та Волинського піших полків, лейб-гвардії Подільського кирасирського, уланського Цісаревича та Гродненського гусарського полків кавалерії, а також пішу та кінну гвардійську артилерію. Саме цих даних бракує згаданому російському виданню.

Дев'ять картин збірки присвячені лейб-гвардії Гродненському гусарському полку.

Його створення пов'язане з історією Польського Королівства. Наприкінці 1817 року задля особистої безпеки Костянтина та з метою утворення взірця, за яким мала формуватися польська армія, створена на російський кшталт, було реорганізовано розташований у Варшаві гвардійський загін. Тепер до нього входили сформовані лейб-гвардії Литовський та лейб-гвардії Волинський піші полки, лейб-гвардії Подільський кирасирський та лейб-гвардії Уланський цісаревича Костянтина кінні полки.

В грудні того ж 1817 року для доведення бойових можливостей російської пішої гвардії у Варшаві до рівня штатної піхотної дивізії у складі Литовського корпусу була додатково сформована гренадерська бригада (1-й та 2-й гренадерські полки) та карабінерний полк³. Створений з двох батальйонів, полк Гренадерів польсько-королівської гвардії, який раніше входив до складу дивізії польської гвардії (разом із полком кінних

Портрет командира лейб-гвардії Гродненського гусарського полку
полковника К. Штрантмана. 1824–1825.
Львівський історичний музей (Ж-1174)

стрільців гвардії та позиційною батареєю кінної артилерії гвардії)⁴ з 1823 року склав важку піхотну бригаду разом із російським лейб-гвардії Литовським полком. Лейб-гвардії Волинський полк разом із карабінерним склали легку піхотну бригаду. Сформована таким чином дивізія отримала назву Зведеної гвардійської і гренадерської.

Дещо інакше було з кавалерією. Ще наприкінці 1812 року основною тактичною одиницею в ній стала дивізія з двох бригад по два полки кожна. Винятком були 2-га бригада легкої гвардійської кавалерійської дивізії та гвардійська бригада при Литовському корпусі — вони склалися з трьох полків⁵. Внаслідок реорганізації гвардійської кавалерії, яку провів Костянтин, лейб-гвардії Подільський кирасирський та лейб-гвардії Уланський цісаревича полки склали одну (1-шу) гвардійську кавалерійську бригаду. Другу мушили утворити польські гвардійські кавалерійські полки (уланський і кінних стрільців). Та через брак фінансів у Польському Королівстві польські гвардійські ескадрони кінних стрільців та уланів 1817 року було переформовано не у два полки, як передбачали, а в один, який дістав назву полку Кінних стрільців гвардії. Для імітації існування польської гвардійської кінної бригади (наприклад, на парадах) до її складу включили позиційну батарею кінної артилерії гвардії, а 1822 року прикомандирували й новоутворену півбатарею кінних ракетників. 1823 року польська ерзац-кавалерійська бригада разом із російською гвардійською кавалерійською бригадою були об'єднані у гвардійську кавалерійську дивізію. Зведена гвардійська і гренадерська піхотна та гвардійська кавалерійська дивізії склали Резервний корпус російської імператорської гвардії у Варшаві.

Однак бойовий склад польської гвардійської кавалерійської бригади був далекий від вимог статутів. Це, звісно, викликало невдоволення такого суворого борця за порядок в армії, яким був Костянтин Павлович. Як пізніше згадував перший командир лейб-гвардії Гродненського гусарського полку⁶, під час великих маневрів польської армії та Литовського корпусу в 1823 році під Брестом-Литовським великий князь звернув увагу свого брата, імператора Олександра I, на цей недолік і запропонував сформувати

ще один гвардійський кавалерійський полк. Цар пропозицію підтримав й указом від 19 лютого 1824 року звелів великому князю Костянтину сформувати гусарський полк молоді гвардії у складі чотирьох ескадронів, якому дав ім'я лейб-гвардії Гродненського (молода гвардія мала перевагу перед армійськими полками в один чин, на відміну від старої гвардії, де перевага була в два чини). Полк увели до складу гвардійської кавалерійської дивізії Резервного корпусу, де він утворив бригаду з польським полком Кінних стрільців гвардії. Командиром бригади призначили колишнього командира польської гвардійської кавалерійської бригади генерала З. Курнатовського. Офіцерський склад полку Костянтин мав вибирати з частин, які перебували під його командуванням, а нижні чини відбирались з 1-ої, 2-ої та 3-ої гусарських дивізій з-поміж тих, хто народився в межах Польського Королівства та Великого князівства Литовського. Згідно з указом, копей для полку мали брати з розформованих 7-х (резервних) ескадронів Литовської уланської дивізії⁷.

Щоб уникнути плутанини, двома днями раніше, 17 лютого 1824 року, наявний у складі російської кавалерії армійський Гродненський гусарський полк було перейменовано на Клястицький; водночас звідти до новоутвореного лейб-гвардії Гродненського гусарського полку перевели 170 найкращих гусарів⁸.

Місцем формування полку було призначено польське місто Седльце, де створили штаб-квартиру частини й поставили два ескадрони. Ще по одному ескадрону розмістили в м. Калушині та Мінську (Мазовецькому). Піший резерв полку разом із пішими резервами інших гвардійських кавалерійських полків розташували у фортеці Модліні⁹.

Слід підкреслити, що полк формувався за штатами, прийнятими в армії Польського Королівства (чотири чинні ескадрони та піший резерв), а не в російській кавалерії (шість чинних ескадронів та 7-й резервний)¹⁰. Якщо врахувати той факт, що раніше сформовані гвардійські полки (Подільський кирасирський та Уланський цісаревича) мали аналогічний штат¹¹, можна дійти висновку про істотний вплив армії Польського Королівства, яка зберегла зовнішні озна-

Портрет обер-офіцера лейб-гвардії Гродненського гусарського полку
в повній парадній уніформі. 1824-1825.
Львівський історичний музей (Ж-569)

Портрет поручика лейб-гвардії Гродненського гусарського полку Гюгеля
в зимовій уніформі для походу. 1824–1825.
Львівський історичний музей (Ж-571)

ки створеної за французькими правилами армії Великого Князівства Варшавського, на російську імператорську армію періоду другої половини царювання Олександра I та початку правління Миколи I. Ініціатором і провідником цього був, хоч як не дивно, великий князь Костянтин Павлович — попри особисту ненависть до Наполеона та його армії. Наслідком подібного впливу, як бачимо, було, між іншим, поступове запровадження в російських полках нових квіверних гербів з номерами полків, цифр номерів полків на гудзиках, нарукавних шевронів за вислугу років та ін. Все це було притаманним саме французькій і польській арміям періоду наполеонівських воєн.

Днем заснування полку призначили 19 лютого 1824 року. До осені 1824 року його повністю сформували. Після огляду, який здійснив Костянтин, полк перевели на постійну дислокацію до Варшави (вступив до міста 6 жовтня 1824 року), де розташували в одних казармах із іншими російськими гвардійськими кавалерійськими полками. Варто зауважити, що при згадуванні полку в літературі часто місцем його розташування називають Седльце — та це, вочевидь, був лише пункт його формування, а не місце подальшої (до 1830 року) дислокації, яким стала Варшава.

Командиром полку великий князь Костянтин призначив офіцера з лейб-гвардії Уланського його імені полку — полковника Карла Густава Штрантмана 3-го (в деяких публікаціях та документах його прізвище подають як Штрандманъ). На одній з картин львівської збірки (інв. № Ж-1174) його зображено в мундирі полковника лейб-гвардії Гродненського гусарського полку.

Карл Густав Штрантман народився 17 березня 1786 року в Ревелі. Після закінчення Пажеського корпусу його зарахували до Кавалергардського полку, звідки незабаром перевели до Переяславського драгунського, який в цей час брав участь у війні з Туреччиною. Карл відзначився 1809 року під час блокади и здобуття Ізмаїла, а 1810 року — при захопленні Туртукая, Рущука та фортеці Журжі, за що його нагородили орденами св. Анни III та II ступеня, а також св. Володимира IV ступеня. 1812 року К. Штрантман був вже штаб-ротмістром, але взяти участь

Фрагмент портрета полковника К. Штрантмана. Видно, як ретельно художник показав нагороди полковника та інші деталі мундира

в активних бойових діях проти армії Наполеона встиг тільки під час бою при Березині. Однак у наступні роки він заслужив численні бойові відзнаки. В 1813 році під час блокади фортеці Торну його нагородили золотою шаблею з написом «За хоробрість». Далі воював у складі лейб-гвардії Уланського полку, брав участь у боях під Бауценом, Дрезденом і Кульмом, за що отримав чин ротмістра і був нагороджений орденом «Залізного хреста». Згодом брав участь у битві під Ляйпцигом та переслідуванні французів до Франкфурта. 1814 рік приніс Штрантманові нові бої і нові відзнаки. Він брав участь у переправі через Райн, у боях під Брієном, при селі Піней, при Монмірайлі, при Суассоні. Особливо відзначився К. Штрантман при Сампюї, де захопив 23 ворожі гармати і взяв у полон 400 французьких вершників, та під Фер-Шампенуазом, де також захопив 6 гармат і полонених. За бій при Фер-Шампенуазі став кавалером ордена св. Георгія

IV ступеня, пруського «Pour la mérité» і барварського Максимиліана.

З 1818 року Штрантман — полковник лейб-гвардії Уланського цісаревича Костянтина полку; а з 28 лютого 1824 року — командир лейб-гвардії Гродненського гусарського полку¹². Того ж року представив полк Олександрові I, за що був нагороджений орденом св. Станіслава II ступеня із зіркою. 1827 року був підвищений у ранзі до генерал-майора¹³.

З інших відомих нині людей у полку служив незламний декабрист і водночас улюбленець великого князя Костянтина Павловича, колишній кавалергард Михайло Лунін¹⁴. Ротмістр (згодом — підполковник) М. Лунін командував 4-им ескадроном¹⁵. Однією з основних причин його служби саме у Варшаві (крім знайомства з Костянтином) стало те, що М. Лунін відмовився від православ'я й добровільно прийняв римо-католицьку віру. Зрозуміло, що в Російській імперії, де православ'я було державною релігією (одним з її департаментів), цей вчинок закрити йому можливість служити в гвардії у Санкт-Петербурзі. Цікаво, що в радянських виданнях Луніна називали «синім гусаром» — це було помилкою авторів, необізнаних з історією уніформи. Синій колір справді належав Гродненському гусарському полку, але іншому — не гвардійському, який, як уже зазначалось, отримав назву Клястицького.

Пізніше, з 11 жовтня 1837 року до 9 квітня 1838 року, в полку проходив службу опальний поет — корнет М. Ю. Лермонтов.

16 лютого 1826 р. шефом полку став великий князь Костянтин Павлович, а 19 жовтня 1827 року полкові вручили штандарт¹⁶.

За відзначення у російсько-польській війні 1830–1831 роках полк 6 грудня 1831 року отримав права та привілеї старої гвардії. Перед Першою світовою війною він дислокувався у Варшаві. Полкове свято гродненці відзначали 11 липня, в день святої княгині Ольги¹⁷.

1917 року — наприкінці історії гвардії — частину було українізовано, й вона перетворилася на полк імені гетьмана Сагайдачного. При переїзді до України його роззброїли червоні, а військовослужбовців розпустили по домівках. Офіційно полк розформували за наказом № 236 від 4 березня 1918 року

Фрагмент портрета поручика Гюгеля, з добре видними його нагородами

Московського обласного комісаріату у військових справах¹⁸.

Під час формування полк отримав власну форму одягу. Особлива цінність збережених полотен Ю. Лукашевича для уніформології полягає саме в тому, що в період, коли ще не була винайдена фотографія, вони дозволяють в деталях уявити, як виглядали офіцери і гусари полку. Всі зображення (а не тільки командира полку) були портретними. На жаль, нині ідентифікувати всіх персонажів навряд чи можливо (відповідні дані могли зберігатися в особистому архіві художника, але папери загинули під час руйнування Варшави у 1944 році). Проте методом предметно-історичної експертизи вдалося визначити прізвища більшості офіцерів за деталями їхньої уніформи та нагородами.

Крім згаданого портрета полковника К. Штрантмана, на якому добре видно відмінності шитва та вицифрування (тобто способу викладення гусарських вузлів на рукавах і рейтузах) полковника гусарського

Унтер-офіцер лейб-гвардії Гродненського гусарського полку. 1824–1825.
Львівський історичний музей (Ж-582)

Гусар лейб-гвардії Гродненського гусарського полку в парадному однострої. 1824–1825.
Львівський історичний музей (Ж-604)

Гусар лейб-гвардії Гродненського гусарського полку в парадному однострої без меніка. 1824–1825.
Львівський історичний музей (Ж-603)

Гусар лейб-гвардії Гродненського гусарського полку в зимовій уніформі для походу з ментиком, одягненим в рукави. 1824–1825.
Львівський історичний музей (Ж-589)

полку, в зібранні є два полотна із зображеннями обер-офіцерів полку. На одному (інв. № Ж-569) показано поверненого праворуч обер-офіцера у повній парадній уніформі. На другому (інв. № Ж-571) — поверненого ліворуч поручика Гюгеля в зимовій уніформі для походу, в сірих рейтузах і з ментиком, одягненим у рукави. Його особу вдалося встановити за французьким орденом Почесного легіону, якого в полку мав він один¹⁹. Вірність атрибуції підтвердили й інші його нагороди (Польський хрест та золота медаль), що їх ми теж бачимо на картині.

Крім того, збереглися зображення унтер-офіцера (інв. № Ж-582) й три картини з рядовими гусарами. На першій (інв. № Ж-603) — гусар у парадному однострої, без ментика, обернений праворуч. На другій (інв. № Ж-604) також гусар в парадному однострої, з ментиком, але намальований зі спини. Третя (інв. № Ж-589) представляє гусара у зимовій уніформі для походу, в сірих рейтузах, з ментиком, одягненим в рукави. На ще одному полотні (інв. № Ж-607) бачимо штаб-сурмача полку з мідною сурмою (на те, що це саме штаб-сурмач, вказує колір етишкету ківера — жовто-чорний унтер-офіцерський, а не білий рядового складу). 1830 року полк отримав 15 вже срібних сурм із написом «ЛЕЙБЪ-ГВАРДІИ ГРОДНЕНСКИЙ ГУСАРСКИЙ ПОЛКЪ 1830 Г.»²⁰.

Усі згадані картини написано в другій половині 1824 року або в 1825 році (до смерті імператора Олександра I); це можна встановити за вензелем Олександра I на вальтрапах. Сукупно вони чудово репрезентують тогочасний полковий однострій. Він складався з таких частин²¹:

1. Ківери малинового кольору з білими басонами, круглим помпоном, гербом із білої англійської бляхи (на грудях двоголового орла замість московського герба було розміщено герб Великого князівства Литовського — «Погоня»), лускою, лакованим верхом, шкіряним дашком і білим етишкетом. У розпорядженні про формування полку йшлося про те, що цю деталь однострою належало виготовити за зразком ківера лейб-гвардії Гусарського полку. Однак Костянтин розпорядився інакше. Маючи право вибору (надане Олександром I), він відмовився від ківера на угорський кшталт, без етишкета, й роз-

робив його на свій смак. Врешті новий ківер вийшов настільки вдалим, що, побачивши його на огляді полку в 1824 році, Олександр I забрав взірець зі собою до Санкт-Петербурга з бажанням переробити за його зразком ківери лейб-гвардії Гусарського полку (що і було зроблено згодом)²².

2. Ментик встановленого для полку дуже рідкісного для російської армії оливкового кольору. Цікаво, що тоді в Росії сукно оливкового кольору виготовляли тільки для лейб-гвардії Гродненського гусарського полку. Гудзики, ментишкет і весь прибор — білі. Комір та опушка — з чорних баранців. Шитво та вицифрування було зроблено за зразком лейб-гвардії Гусарського полку. Під час огляду новосформованого полку Костянтин виявив, що в поспіху ментик підшили білою каразеєю, а не встановленою малиноюю. Однак задоволений підготовкою полку, він залишив ментики в такому вигляді до наступного пошиву обмундирування. Тому гродненці почали службу в уніформі не з малиноюю підшивкою, як на картинах, а з білою.

3. Долман пошитий із сукна оливкового кольору, з коміром і обшлагами того ж кольору. Гудзики і весь прибор — білий. Виготовлено й вицифровано деталь за зразком долмана лейб-гвардії Гусарського полку.

4. Чакчири малинового кольору, шентаж товстий і тонкий білий, пошиті та вицифровані за зразком лейб-гвардії Гусарського полку.

5. Ташка малинового кольору з прозорими вензелем і короною, викладеними на білому сукні, яким по краях означено білі городки, обкладені малиновим шнурком. Торба та покришка шкіряні, з трьома кільцями, зшитими та викладеними за зразком лейб-гвардії Гусарського полку.

6. Кушак білий, з білими застібками й малиновими гомбами в три ряди по три й на кінцях по дві з великими китицями.

7. Вальтрап із чорних баранців, виготовлений за зразком вальтрапів кавалерійських полків польської армії. На висічці навколо всього вальтрапу — малинове сукно. Вензель і корону так само належало виготовляти з малинового сукна, обшитого тонким білим шнурком. Проте на всіх картинах вензель і корона, навпаки, з білого шнурка,

обшитого малиновим сукном. Навколо всієї висічки вальтрап у п'ять рядів обкладений малиновим та білим шнурками, під крилами картонний папір, на підкладці передньої половини холст, а на задній — чорна церата. Зшити вальтрап і обкладено згаданим прибором зі шкіряною нашивкою за зразком такої ж деталі мундира лейб-гвардії Гусарського полку. На початку царювання Миколи I в таблиці предметами обмундирування та спорядження кавалерії були зазначені суконні вальтрапи, як у всіх інших полках російської армії. Однак вже 23 вересня 1826 року, при втручанні Костянтина, було обумовлено, що це не суперечить указові Олександра I про смушку. Тому до змін у формі одягу 1833 року вальтрапи в полку залишалися смушковими.

Офіцери полку мали таке ж обмундирування, що й прості гусари, з тією різницею, що їхні мундири, чакчири й ташки були оздоблені срібними шнурами. Кушак, перев'язь, вензель і корона на вальтрапі теж були срібні, як і помпони та герб на ківері. Крім того, галун на рукавах ментиків та вальтрапів, а у штаб-офіцерів — і вицифровка чакчирів різнилися відповідно до чинів (рядові гусари, унтер-офіцери й обер-офіцери, штаб-офіцери; окремо — полковники й генерали, які мали власні відзначення).

Наприкінці 1823 року зразок уніформи полку відправили до Санкт-Петербурга для оцінки і затвердження імператором. Той дав йому дуже високу оцінку. Олександр I відзначив, що оливковий колір полку виглядає краще, ніж зелений у деяких полків!²³

Озброєння полку складали видані йому з Тульського зброярного заводу 1300 французьких шабель (із них 300 запасних), зі сталевими ефесами та залізними піхвами. Темляки гусарів — з червоної юхті, в офіцерів — офіцерські. Також з Тульського зброярного заводу полку видали 800 карабінів і 800 пар пістолетів, а кожен ескадрон мав ще по 16 штуцерів²⁴.

Стосовно інших особливостей полку слід сказати, що полковник К. Штрантман одним із перших запровадив для полку однукову масть коней, що помітив під час огляду Олександр I. З моменту створення й до свого розформування в 1918 році полк мав коней каракової масті (сурмачі в період, про який

іде мова, мали білих або ж світло-сірих коней). До того ж коням офіцерів гусарського полку, на відміну від інших родів російської кавалерії, хвоста не обтинали.

Остання картина (інв. № Ж-1557) — групова. На ній Ю. Лукашевич зобразив (зліва направо): унтер-офіцера, штаб-офіцера у парадній уніформі й обер-офіцера в зимовому однострої для походу; двох гусарів, у парадній (верхи) й зимовій для походу (стоять) уніформах, а також штаб-сурмача. Картина показує зміни у формі одягу в період початку царювання Миколи I (1826–1830 роки). Ці зміни для полку були незначні і зводилися до зміни вензеля на вальтрапі, а також зміни сірих похідних рейтузів на сіро-сині (підшиті у рядових гусар та унтер-офіцерів шкірою в ходу).

У такому вигляді уніформа лейб-гвардії Гродненського гусарського полку проіснувала до 1833 року, коли полк передислокували до околиць Новгороду. Тоді форму одягу замінили на аналогічну до уніформи лейб-гвардії Гусарського полку (з деякими відмінностями у кольорах деталей обмундирування).

Короткий термінологічний словник

Ментик — зимова гусарська куртка без коміру, оторочена хутром (смушкою або овечою шкірою), прикрашена галунами, шнурами, гудзиками та особливою шнуровою застібкою — ментишкетом. За допомогою останнього ментик кріпився на лівому плечі, шнур проходив через ліве плече і охоплював шию.

Доломан — гусарський мундир, розшитий шнурами на грудях, швах на спині, задніх полах, рукавах, навколо коміра, та з наплечними шнурами замість погонів та еполет.

Каразея — рідка груба шерстяна тканина з косою ниткою. У російській армії кольорова каразея використовувалася як підкладка до мундирів нижніх чинів, а також при виготовленні ківерів.

Чакчири (чикчири) — предмет гусарської уніформи, вузькі суконні штани, розшиті на бокових швах та бедрах узором зі шнура або галуна.

Ташка — (від німецького слова Tasche —

Штаб-сурмач лейб-гвардії Гродненського гусарського полку. 1824–1825.

Львівський історичний музей (Ж-607)

Група військовослужбовців лейб-гвардії Гродненського гусарського полку в період правління Миколи I. 1826–1830.
Львівський історичний музей (Ж-1557)

кишеня, торба) — плоска шкіряна торба трапецієподібної форми з кришкою, покрита кольоровим сукном із зображенням вензеля монарха або державним гербом.

Прибор — колір металевих деталей обмундирування і спорядження (гудзиків, емблем, пряжок, блях на головних уборах, ремнях та ін.), який міг бути золотим (жовтим) або срібним (білим). Також цей термін стосувався кольору оздобу елементів мундира (тасьми, галунів) та певних деталей уніформи (етишкету, аксельбанту, шнурів у гусарі т.і.). Часто так називали і кольорові деталі мундира (коміра, обшлагів, погонів, випушок), маючи на увазі «приборне сукно».

Примітки

- ¹ Российская императорская гвардия. — СПб., 2005.
- ² Там само. — С. 7.
- ³ Ульянов И.Э. Регулярная пехота 1801–1855. — М., 1996. — С. 225, 229.
- ⁴ Rocznik wojskowy Krolestwa Polskiego na rok 1819. — Warszawa. — S. 43–52.
- ⁵ Брикс Г. История конницы. Кн. 2. — М., 2001. — С. 244.
- ⁶ Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского полка. Том 1. — СПб., 1890. — С. 17.
- ⁷ Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского... — С. 17–21.
- ⁸ Армейская кавалерия. Время Александра I. Справочник. — М., 2003. — С. 19.
- ⁹ Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского... — С. 21.
- ¹⁰ Брикс Г. История конницы. Кн. 2. — М., 2001. — С. 234, 238.
- ¹¹ Там само. — С. 236.
- ¹² Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского... — С. 24–27.
- ¹³ Там само. — С. 43.
- ¹⁴ У виданні «Российская императорская гвардия» (СПб., 2005. — С. 264) хибно зазначено, що Лунін служив у лейб-гвардії Гродненському полку в 1822–1826 роках, себто за два роки до створення полку!

Цифровка — узор у вигляді дрібних завитків та петель, розташованих навколо «уторського вузла» на передній частині чакчир і обшлагах доломанів обер- та штаб-офіцерів гусарських полків російської армії. На початку XIX ст. цифровка слугувала для розрізнення чинів.

Шентаж — тонкий круглий шнур, який використовувався для прикрашання гусарського мундира. На розшивку ментика, доломана і чакчир російського гусара застосовували до 80 аршинів (57 м) такого шнура.

Гомби — перехвати гусарського кушака. Їхній колір, як правило, відповідав кольору доломана або ж ментика.

- ¹⁵ Там само. — С. 50; Таланов А.И. Кавалергарды. По страницам полковой летописи. Часть вторая. 1825–1925. — М., 1999. — С. 14, 15.
- ¹⁶ Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского... — С. 56, 57.
- ¹⁷ Дерябин А. И. Кавалерия российской императорской гвардии. — М., 2000. — С. 7.
- ¹⁸ Там само. — С. 15, 18.
- ¹⁹ Списокъ генераламъ, штабъ- и оберъ-офицерамъ всей Российской Арміи с показаніемъ чиновъ, фамилій и знаковъ отличія. — СПб., 1828. — С. 126.
- ²⁰ Дерябин А. И. Кавалерия российской императорской... — С. 42.
- ²¹ Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского... — С. 22–24, 31, 32, 34, 43.
- ²² У книзі «Российская императорская гвардия» (СПб., 2005. — С. 308) зображено обер-офіцерський ківер лейб-гвардії Гродненського гусарського полку нібито 1824–1828 року, який зберігається в Державному Ермітажі. Проте ківери обер-офіцерів на картинах Лукашевича істотно відрізняються від нього, тож, можливо, автори помилилися в датуванні.
- ²³ Елец Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского... — С. 30, 31.
- ²⁴ Там само. — С. 33.